

AZ EGYETLEN METAFORA

Hogy a metafora isteni eredetű, azt talán Vénusz születése példázza a legjobban. A mitológiai hagyományban az istennő alakja a tengeri habokkal hozható összefüggésbe, hogy kultusza Botticelli ismert festményében éledjen újra. Érdekes, hogy a milói Vénusz nem tartalmazza még a mediterrán elemet, így megmarad pusztán hasonlatnak. Botticelli Vénusza azonban már igazi metafora, amelyben a hasonlat korrelátumainak helyettesítése játszódik le.

Tolnai Ottó *A tengeri kagyló* című kisregényének szüzséje röviden Vénusz születésével hozható kapcsolatba. A regényben kirajzolódik Kanizsa fürdője, amelyben a kisváros szépe is rendszeresen megmártózik. A fürdőző lányt kileső fiúk agyagszobrot készítenek a modellt ülő Nusikáról. A történet csattanója a tengeri kagyló elhelyezése a még friss szobor lába közé. Így születik meg aztán a vidéki Vénusz, aki Tolnai vidéki Orfeuszának méltó párja.

A kisregény fabulája a kései Mészöly mese-szövéssel rokon, amely a *Családáradás*ban kulminál. Tolnai az epikai áradást a lírai elemmel hozza egyensúlyba, ami Mészöly Miklósnál is jól megfigyelhető, és a modern prózairásra jellemző. Az avantgárd/modern Tolnai gyakran szembesül egyes realista kritikai irányzatok félreértelmezéseivel, amelyekben a dichotómia nem érvényesül. Ez a

kritika nem ismeri föl a metaforikus kifejezést, így sokszor még mindig leegyszerűsítve olvassa Tolnai Ottó modern szövegeit.

David Lodge a modern irodalom tipológiájának felvázolásához Roman Jakobsonhoz nyúl vissza, és elsőként tesz kísérletet a realista és a modern próza közötti különbség elméleti megragadására. Jakobson a metonímia és a metafora közötti különbségből indul ki, amely alapján Lodge a metonímiát a realista, a metaforát a modern prózára vezeti le. Míg a metonímiát a kombináció (egymás-mellettség), addig a metaforát a szelekció (hasonlóság) jellemzi, ami a klasszikus poétikákban az epika és a líra közötti különbségnek felel meg. Jakobson bevezeti a poétikai funkció fogalmát, amellyel David Lodge szerint a modern prózapoétika él. A poétikai funkció az egyenértékűség elvének a szelekció tengelyéről a kombináció tengelyére való projekciója.¹ Tolnai Ottó poétikájának esetében, akinek *opus*ára a vers és a próza közötti átjárás a kezdetektől fogva jellemző, ez az elmélet könnyen értelmezhető. Nehezebb feladat Mészöly Miklós életművét metonimikus és metaforikus korszakokra fölosztani (ilyen például a *Film* kérdése). Egyszóval Tolnai metaforikusan építkező műve, *A tengeri kagyló* modern értelemben vett regény, s így ilyként is kell értelmezni.

A kisregény Tolnai Ottó *opus*ának tengelyében áll, amelyhez ismert motívumai emblematikusan kapcsolódnak, a poétikai funkció elméletének megfelelően. A líra és az epika közötti átjárások, Kanizsa szerepének egzisztenciális fontossága, a gyermekkorig visszavezethető tengerimádat, a talált tárgyak megtisztítása, az elemi anyagok – a selyem, a gipsz, a gumi etc. – mind-mind a metafora törvényszerűségének engedelmessé válnak. Semmi brutálisat nem látok abban, hogy az elbeszélő a regény végén az ABBÁZIA feliratú tengeri kagylót a Nusikát ábrázoló agyagszobor combjai közé nyomja. Tolnai mindig is vigyázott arra, hogy poétikájában a *poésie pure* és a *poésie brute* egyensúlyban legyen egymással. A kagyló elhelyezése életműve

¹ David Lodge: *Načini modernog pisanja*. Globus–Stvarnost, Zagreb, 1988.

egységesítésének avantgárd gesztusa, miközben a vidékiség a tengert metaforizáló modern művészettel találkozik. Vénusz születésének ősképeit talán C. G. Jung tudná a legjobban megmagyarázni, mindenestre a gyermeki tudat még elevenen őrzi ezeket az isteni képeket. Tolnai Ottó magánmitológiája *A tengeri kagyló*ban igazi mítosszá nő, amelyhez nem véletlenül választott gyermekhősöket. Még tiszta lényükkel valósítja meg a teremtés aktusát, amelyben a szerző poétikája körvonalazódik.

Gyakorta hiányolják Tolnai Ottó művészetében az erotikát. *A tengeri kagyló* tömény erotikája Vénusz egyik fontos attribútumával áll összefüggésben. A szerelem istennője az ébredő, még ártatlan kamaszkori tudatot mozgatja meg. A tengeri kagyló hasonlósága a női vaginához szintén ősképp, amellyel a szerző ügyesen bánik az elbeszélői síkok váltakoztatásakor. A gyermek elbeszélő nem ismeri Cézanne csendéletét a véres kagylóval és a fekete órával. A látvány, amelyet esténként lát, csak az érett író tudatában válik *déjà vu*-szerű sorsdöntő fölismeréssé. Olyan hasonlat ez, amely a gyermekkori történetet helyettesíti.

*

A tengeri kagyló Kanizsa regénye. A szerző fősorakoztatja benne a kisváros nevezetes helyeit (a Csodafürdőt, az Erzsébet ligetet, a Vigadót) és személyeit (a köcsögök, Vak Vigh Tibike, Tihamér, a festő, dr. Csathó etc.), mindazokat a nevezetességeket tehát, amelyek a gyermekkorhoz fűződnek. Tolnai nem tudja nem metaforizálni a fabulát is, hisz az sorsszerűen kötődik a gyermekkor mitikus világához. Kanizsa regényének megírásakor Tolnai Ottó egyaránt élt a tapasztalat és a képzelet játékainak lehetőségével. A park és a Vigadó leírásakor például palicsi élményei játszottak közre, dr. Csathó pedig Csáth Géza alakját idézi. Az idő is gyakran metaforizálódik. Feltűnik T. Orbán alakja, aki, mint az író alteregója, üzeneteket küld az elbeszélés jelenidejéből. Így kerül a szerző birtokába Cézanne *A fekete óra* című csendéletének repro-

dukciója, amelynek motívumai, a tengeri kagyló és az óra, készítetik Tolnait a regény megírására. A monumentális kredenc sarka, ahol az ABBÁZIA feliratú kagyló állt, mellette a mutató nélküli órával, a gyermekkori rácsos ágyból szemlélve olyan hasonlat, amelynek korrelátumai a regény végén fölcserélődnek.

A könyv befejezéséhez írt epilógus metaszinon értelmet az *A tengeri kagyló*t, ami szintén metaforikus gesztus: „...persze csupán egy kis plazmáját szerettem volna kivonni gyermekkorunknak, a kagyló (osztriga) benesejét, azt a Baudelaire-könyv emlegette spirituálisat, (...) amely valójában egyik meghatározója volt fiatalságunknak, kései mediterráneizmusunknak, amit Krleža harmadik komponensnek nevezett, vissza és szemben a brutálissal, szemben a kátránytengerrel...” (126–127. o.). Tolnai a regényről szóló önreflexióiban a keresett alapmetaforáról beszél, amelyeket a kanizsai Nagy József művésztével hoz összefüggésbe. Ez a törekvés vezérelhette Mikola Gyöngyit is, amikor a *Tolnai Ottó legszebb versei* című kötet anyagát gyűjtötte egybe. Mikola az *opus* poétikájának tengelyét Deleuze rizómaelmélete segítségével szerkeszti meg: „A rizóma mint filozófiai kategória – mondja az utószóban – a deleuze-i értelemben olyan szerveződés, amelynek minden pontja kapcsolatban áll egymással, heterogén és nem-hiarchikus.” (72. o.) Hogy Tolnai Ottó alapmetaforái esetében inkább a rizóma homogén szerveződéséről beszélhetünk, arról nem csupán a legszebb versek, hanem a szerző azon törekvése győzött meg legjobban, hogy valójában ő mindig is ugyanazt írja. És ez a tandoris gesztusa, *A tengeri kagyló* című kisregénye egyenes út az egyetlen metafora megragadása felé.

HIVATKOZOTT MŰVEK:

Tolnai Ottó: *A tengeri kagyló (Kisregély)*. Fórum, Újvidék, 2011.

Mészöly Miklós: *Családáradás (beszély)*. Kalligram, Pozsony, 1995.

Tolnai Ottó legszebb versei. AB-ART Kiadó, Pozsony, 2007.